

УДК 159.955.4:[159.9:364.62-051]
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-4-10>

РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПСИХОЛОГА-КОНСУЛЬТАНТА

Шевченко Н. Ф.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-5297-6588
shevchenkonf.20@gmail.com*

Ключові слова: *рефлексія,
рефлексивність, рефлексивна
компетентність, рефлексивні
дії, системна рефлексія,
психолог-консультант.*

У статті представлено результати емпіричного дослідження особливості прояву рефлексивності психологів-консультантів. Здійснено теоретичний аналіз понять «рефлексія» та «рефлексивність». Розроблено структурну модель рефлексивності психолога-консультанта, яка містить когнітивний (рефлексивна компетентність: рефлексивні знання, позиція, здатності), мотиваційний (рефлексивні якості: інтроспекція, системна рефлексія) та діяльнісний (рефлексивні дії: вирішення рефлексивних завдань, усвідомлення рефлексивної позиції та рефлексивних умінь) компоненти. Емпіричне дослідження когнітивного компонента засвідчило, що досліджувані психологи є компетентними фахівцями – за вибіркою переважає високий та середній рівні розвитку рефлексивності. Такі дані вказують на те, що респонденти замислюються над власною поточною діяльністю, досить часто звертаються до аналізу поточних та минулих подій і ситуацій; планування своєї поведінки та діяльності, орієнтацію на майбутнє. Дослідження мотиваційного компонента показало домінування в респондентів інтроспективного типу рефлексії, що свідчить про зацікавленість у пізнанні саме себе та пошук варіантів власного розвитку у подальшій професійній діяльності. Для значної кількості досліджуваних психологів характерна системна рефлексія: вони прагнуть до пізнання себе, навколишнього світу, аналізують власні дії, ситуації, відшукують альтернативи їх вирішення засобами професійної діяльності. Вивчення діяльнісного компонента рефлексивності показало високий та достатній рівень розвиненості рефлексивних умінь, що свідчить про добрий професійний рівень фахівців. Проведений кореляційний дозволив виявити систему взаємозв'язків між компонентами рефлексивності та підтвердити припущення про те, що рефлексивність психолога як структурно складне утворення визначається гармонійним розвитком когнітивного (рефлексивна компетентність), мотиваційного (рефлексивні якості) та діяльнісного компонентів (рефлексивні дії). Кореляційний аналіз також виявив найбільш розвинену систему зв'язків системної рефлексії з іншими змінними. Це свідчить про те, що розвинута системна рефлексія може виступати чинником розвитку особистості психолога-консультанта.

REFLECTIVENESS AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF A PSYCHOLOGIST-CONSULTANT PERSONALITY

Shevchenko N. F.

*Dr. Sc. in Psychology, Professor,
Professor at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5297-6588
shevchenkonf.20@gmail.com*

Key words: *reflection, reflexivity, reflective competence, reflective actions, systemic reflection, psychologist-consultant.*

The article presents results of an empirical study of the reflexivity peculiarities of consulting psychologists. A theoretical analysis of the concepts of “reflection” and “reflexivity” has been carried out. A structural model of the reflexivity of a consulting psychologist has been developed, which includes cognitive (reflective competence: reflective knowledge, position, abilities), motivational (reflective qualities: introspection, systemic reflection) and activity (reflective actions: solving reflective tasks, awareness of a reflective position and reflective skills) components. An empirical study of the cognitive component has proven that the studied psychologists are competent specialists – the sample is dominated by high and medium levels of reflexivity development. Such data indicate that the respondents think about their own current activities, often turn to the analysis of current and past events and situations; plan own behavior and activities, orient into the future. The study of the motivational component has shown the predominance of the introspective type of reflection, which indicates an interest in learning about oneself and the search for options for one’s own development in further professional activity. Systemic reflection is a characteristic of a significant number of the studied psychologists: they seek to know themselves, the world around them, analyze their own actions, situations, and look for alternatives to solve them by means of professional activity. The study of the activity component has shown a high and sufficient levels of development of reflexive skills, which indicates a good professional level of specialists. The correlation analysis has made it possible to reveal the system of relationships between the components of reflexivity, and to confirm the assumption that the reflexivity of a psychologist as a structurally complex entity which is determined by the harmonious development of cognitive (reflective competence), motivational (reflective qualities) and activity components (reflective actions). Correlation analysis has also revealed the most developed system of relationships of systemic reflection with other variables. This testifies the fact that a developed systemic reflection can be a factor of the personality development of a consultant psychologist.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, який характеризується значними політичними та соціально-економічними змінами, професія психолога у стає все більш затребуваною та багатоаспектною. Це висуває додаткові вимоги до його індивідуально-психологічних особливостей, до рівня розвитку цілого комплексу професійно важливих якостей.

Незважаючи на достатньо «молодий» вік професії практикуючого психолога в Україні,

сучасне суспільство все частіше висуває суворі вимоги щодо високого рівня професіоналізму фахівця цієї сфери. Ядерним утворенням системи здібностей до професійної діяльності психологів є їхня рефлексивність, від рівня якої залежить сформованість власне особистості професіонала – суб’єкта професійної діяльності у галузі психології, його професійно важливих якостей. Дослідники проблеми професійного становлення практикуючого психолога підкреслюють провідну роль самопізнання особистості у цьому процесі,

наголошуючи, що саме рефлексивна діяльність, як зовнішня, так і внутрішня, дає змогу зробити професійне становлення активним, творчим й особистісно значущим процесом.

У науковій літературі проблема професійного розвитку особистості психолога досить широко представлена теоретичними та прикладними дослідженнями (О. Бондаренко [1], Л. Маскалева [7], В. Панок [11], Н. Пов'якель [12], А. Самойлова [13], М. Смольсон [14], Н. Чепелева [15], Н. Шевченко [17] та ін.). У роботах зазначених авторів висвітлені питання особистісного зростання психологів, формування професійного мислення, комунікативної компетентності, ціннісно-сислової сфери, професійної свідомості тощо. Майже всі автори наголошують на необхідності формування рефлексивності як умови професійної успішності практикуючих психологів. Водночас особливості прояву рефлексивності як чинника розвитку особистості психолога-консультанта залишаються недостатньо дослідженими у сучасній психолого-педагогічній теорії і практиці.

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження особливостей прояву рефлексивності як чинника розвитку особистості психолога-консультанта.

Результати дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Психологічний зміст рефлексії відображає багатий спектр ознак і властивостей, що свідчить про важливість та унікальність місця і ролі рефлексії в структурі особистості. Рефлексивні процеси присутні в усіх сферах психологічної дійсності, у зв'язку з чим відзначається різноманітність трактувань рефлексії, класифікацій підходів до її вивчення. Водночас, якщо розглядати рефлексію як інтегральне психічне утворення, зникає спірність і проблематичність об'єднання різних класифікацій.

Аналіз наукових праць з проблеми дослідження засвідчив, що дослідники [4; 5; 10; 16] одностайні в тому, що під впливом рефлексії особистість (та її життя загалом) якісно змінюється. В цьому аспекті рефлексія виступає як інтегрована особистісна здатність, що поєднує три аспекти: інтелектуальний (сукупність знань суб'єкта про самого себе), емоційно-ціннісний (інтерпретація, оцінка особистістю власних якостей, станів, дій, учинків, вироблення на цій основі ставлення до себе), регулятивний (здатність особи регулювати власну діяльність та поведінку). Отже, рефлексія є одночасно формою, процесом та результатом реконструкції суб'єктом об'єктних відносин, де результатом є підтвердження існуючих та поява нових знань про себе.

Рефлексія синтезує в собі всі інтегральні процеси і вбирає їх у себе в якості операціональних компонентів, зокрема: цілеспрямованість і ціле-

утворення; здатність передбачення результатів діяльності; прийняття рішення про засоби і способи діяльності, що характеризує свободу вибору суб'єкта діяльності; прогнозування можливих змін своїх дій, умов та результатів діяльності, що характеризують усвідомленість суб'єктом власних дій; планування діяльності, що включає можливі сценарії, варіанти її розгортання; програмування діяльності – вибір певного варіанту розгортання діяльності, його часову організацію; контроль і самоконтроль (звітність у своїх діях); корекцію діяльності через порівняння реально отриманих результатів з ідеальною метою та передбачуваними результатами [2; 10; 14].

Теоретико-методологічний аналіз рефлексивності особистості як предмета психологічного пізнання показав, що існує два споріднених психологічних поняття – «рефлексія» та «рефлексивність». Рефлексія – це окремий акт психічної діяльності, що спрямовується особою на саму себе, який характеризується динамічністю, дискретністю і спрямованістю на конкретний зміст, а рефлексивність – загальна здатність особистості якісно здійснювати окремі акти рефлексії (з урахуванням поточних завдань і влучним ініціюванням різних конкретних її формовиявів), яка, на відміну від самої рефлексії, характеризується інтегрованістю, системністю, континуальністю [3].

Рефлексивність по-різному проявляється на всіх рівнях самоорганізації психічної реальності, співвідноситься зі способом життєдіяльності суб'єкта, соціальною ідентичністю та саморегуляцією особистості, процесами навчання і саморозвитку, інтелектуальними та мисленневими діями, забезпечує її функціонування, розвиток, саморозвиток. Рефлексивність доречно класифікувати за різними критеріями на велику кількість різних видів і розглядати не тільки і не стільки її метричні характеристики (що вимірюється від мінімуму до максимуму), скільки як певну багатовекторну структуру, яка адекватно описується не одним-єдиним показником, а цілісним профілем.

Рефлексивність психолога є специфічною психічною властивістю, індивідуальною якістю суб'єкта, яка структурує та інтегрує особистісні та професійно важливі якості у цілісні синтези, водночас розвиваючи, збагачуючи і посилюючи їх на основі формування власних цінностей і принципів та визначення стратегії саморозвитку і професійного розвитку. Рефлексивність практикуючого психолога характеризується здвоєністю, дзеркальністю взаємного відображення суб'єктів спілкування і взаємодії, самопізнання і пізнання суб'єктами один одного, змістом яких виступає відтворення особливостей один одного. Рефлексивність є безпосередньою детермінантою професійної діяльності практикуючих психологів,

оскільки рівень її розвитку є ключовим для структурування всіх інших професійно важливих якостей [7; 8; 9; 12; 16].

На основі здійсненого аналізу наукової літератури нами була розроблена структурна модель рефлексивності особистості психолога-консультанта. Модель містить у своїй структурі когнітивний (рефлексивна компетентність: рефлексивні знання, позиція, здатності), мотиваційний (рефлексивні якості: інтроспекція, системна рефлексія) та діяльнісний (рефлексивні дії: вирішення рефлексивних завдань, усвідомлення рефлексивної позиції та рефлексивних умінь) компоненти.

Перейдемо до аналізу результатів емпіричного дослідження. В основу дослідження було покладено припущення про те, що рефлексивність як структурно складне утворення визначається гармонійним розвитком когнітивного (рефлексивна компетентність), мотиваційного (рефлексивні якості) та діялісного компонентів (рефлексивні дії) та виступає чинником розвитку особистості психолога-консультанта.

Вибірку досліджуваних склали 34 психолога-консультанта віком 30–36 років волонтерської організації «Я є Допомога», м. Дніпро.

Психодіагностичний інструментарій склали такі методики: визначення індивідуальної міри рефлексивності (А. Карпов); опитувальник «Диференціальний тип рефлексії» (Д. Леонтьєв, О. Лаптева, Е Осін, А. Саліхова); Методика «Самооцінка рефлексивних умінь» (Л. Маскалева); методи математичної статистики: описова статистика, кореляційний аналіз за критерієм Пірсона.

Розглянемо результати дослідження за когнітивним компонентом, який характеризує рефлексивною компетентністю. Згідно з отриманими даними, досліджувані психологи є компетентними фахівцями – за вибіркою переважає високий (47,06% досліджуваних) та середній (47,06% досліджуваних) рівні розвитку рефлексивності. Такі дані вказують на те, що респонденти замислюються над власною поточною діяльністю, досить часто звертаються до аналізу того, що трапляється, схильні до самоаналізу в окремих життєвих ситуаціях (ситуативна рефлексія). Вони схильні аналізувати та оцінювати події, що трапилися, мотиви, причини та помилки минулої діяльності й поведінки, замислюються над минулим взагалі та над собою в ньому (ретроспективна рефлексія). Найбільш характерним для респондентів виявилось планування своєї поведінки та діяльності, орієнтація на майбутнє (перспективна рефлексія).

Низький рівень представлений в незначній кількості респондентів (5,88%) та може пояснюватися недостатнім досвідом практичної діяльно-

сті, зокрема у волонтерському центрі. Отже, хоча рефлексивність є безпосередньою детермінантою професійної діяльності практикуючих психологів, вона буває недосконалою, неповною, оскільки блокується захисними механізмами «Я», переваляє тенденція до відтворення стереотипів.

Розглянемо результати вивчення мотиваційного компонента. На думку науковців [8; 9; 12; 15], на ефективність прояву рефлексивності психологів впливає диференційний тип рефлексії, який відображає здатність довільного звернення людиною свідомості на саму себе як об'єкт рефлексії. При цьому самодистанціювання і погляд на себе збоку дозволяє аналізувати й об'єкти зовнішнього світу та їх усвідомлення й відображення у власному «Я», оскільки для фахівця-психолога власне «Я» має надзвичайне значення як інструмент власної психологічної практики.

Диференційний тип рефлексії має два полюси: позитивний («системна рефлексія»), який є показником високого рівня розвитку рефлексивності, та негативний («інтроспекція» та «квазірефлексія»). Вивчення зазначених видів процесів спрямованості свідомості: на самого суб'єкта (інтроспекція), на себе та на об'єкт одночасно, що передбачає самодистанціювання, здатність подивитися на себе з боку (системна рефлексія) та на сторонні об'єкти за межами актуальної ситуації (квазірефлексія).

Згідно з отриманими даними, в респондентів домінуючим виявився інтроспективний тип рефлексії (52,94%), що свідчить про зацікавленість у пізнанні саме себе та пошук варіантів власного розвитку в подальшій професійній діяльності.

Для значної кількості досліджуваних психологів характерна системна рефлексія (41,18%). Такі особи прагнуть до пізнання не тільки себе, а й світу довкола, аналізують власні дії, ситуації, що складаються, та відшукують альтернативи їх вирішення засобами професійної діяльності.

У незначній кількості респондентів наявна квазірефлексія (5,88%), яка може виступати своєрідною формою психологічного захисту і віртуалізації реальності, оскільки базується на свідомості, не спрямованій на себе і не спрямованій на зовнішній світ.

З трьох описаних форм рефлексії системна рефлексія є найбільш адаптивною, і саме ця форма пов'язана з самодетермінацією. Інтроспекція є так само односторонньою, як і арефлексія, і у ситуаціях практичної діяльності інтроспективна «орієнтація на стан» програє арефлексивній «орієнтації на дію», хоча в контексті психотерапії вона може бути дуже продуктивною. Квазірефлексія, що веде до резонерських спекуляцій і безпідставних

фантазій, є скоріше формою психологічного захисту через уникнення неприємної ситуації, реальне вирішення якої не проглядається [7].

Системна рефлексія виявляється найбільш об'ємною та багатогранною, хоча її здійснення є досить складним. Саме вона дозволяє бачити як саму ситуацію взаємодії у всіх її аспектах, включаючи і полюс суб'єкта, і полюс об'єкта, так і альтернативні можливості.

Розглянемо особливості прояву діяльнісного компонента рефлексивності практикуючих психологів.

Проекцією рефлексивності назовні є рефлексивні дії, які полягають у вирішенні професійних задач через реалізацію рефлексивних умінь. Рефлексивні уміння є професійним інструментом психолога, тому украй важливим є дослідження не тільки ступеню володіння рефлексивними уміннями, а й того, як фахівець оцінює ступінь свого володіння цими рефлексивними уміннями.

Якісний аналіз даних засвідчив, що найбільш високо практикуючі психологи оцінюють розвиненість у себе таких рефлексивних умінь, як уміння здійснювати «рефлексивний вихід» та зайняти рефлексивну позицію (РУ1=9,31 балів), самопізнання внутрішніх психічних актів та станів (РУ5=9,07 балів), уміння сприймати та оцінювати свої взаємовідносини з іншими членами групи (РУ6=9,9 балів), уміння оцінювати та застосовувати власні психологічні та професійні ресурси (РУ9=9,84 балів), уміння збирати і фіксувати інформацію про власні якості, характеристики, цінності та настанови, професійні дії, їх ефективність, на основі застосування різноманітних методів самодіагностики (РУ10=9,1 балів).

На досить високому рівні (7–8 балів з 10 можливих) фахівці оцінюють розвиток таких умінь, як: уміння коригувати та стимулювати новий напрям вирішення задачі (РУ3=8,85 балів); уміння виділяти, аналізувати та співвідносити з предметною ситуацією свої власні способи дії (РУ4=8,93 балів); уміння виявляти можливі причини (зовнішні та внутрішні) особистісних та професійно-психологічних проблем і труднощів (РУ11=7,68 балів); уміння визначати напрями та способи професійно-особистісного самовдосконалення (РУ12=8,36 балів).

Трохи нижче фахівцями оцінені власні уміння щодо здобуття засобів «побудови смислів» (РУ2=6,79 балів); уміння рефлексувати та вербалізувати емоційні стани (РУ7=6,14 балів); уміння схематизувати ситуацію міжособистісної взаємодії (РУ8=5,95 балів). Але фактично, виходячи з отриманих балів, ці уміння також розвинені у фахівців на достатньому професійному рівні.

З метою виявлення загальної картини взаємозв'язку між структурними компонентами

рефлексивності психологів-консультантів було проведено кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнту кореляції К. Пірсона. Встановлення системи взаємозв'язків дає змогу перевірити припущення про те, що рефлексивність психолога як структурно складне утворення визначається гармонійним розвитком когнітивного (рефлексивна компетентність), мотиваційного (рефлексивні якості) та діяльнісного компонентів (рефлексивні дії).

За результатами кореляційного аналізу було зафіксовано наявність позитивних взаємозв'язків між всіма компонентами рефлексивності:

- індивідуальною мірою рефлексивності (*когнітивний компонент*), системною рефлексією (*мотиваційний компонент*) (0,897 при $p \leq 0,01$), складовими частинами *діяльнісного компонента*: умінням здійснювати «рефлексивний вихід» та зайняти рефлексивну позицію (0,843 при $p \leq 0,01$), самопізнанням внутрішніх психічних актів та станів (0,867 при $p \leq 0,01$), умінням оцінювати та застосовувати власні психологічні та професійні ресурси (0,91 при $p \leq 0,01$);

- інтроспективною рефлексією (*мотиваційний компонент*), складовими частинами *діяльнісного компонента*: самопізнанням внутрішніх психічних актів та станів (0,545 при $p \leq 0,05$), умінням оцінювати та застосовувати власні психологічні та професійні ресурси (0,621 при $p \leq 0,05$), умінням збирати і фіксувати інформацію про власні якості, характеристики, цінності та настанови, професійні дії, їхню ефективність на основі застосування різноманітних методів самодіагностики (0,837 при $p \leq 0,05$);

- системною рефлексією (*мотиваційний компонент*), індивідуальною мірою рефлексивності (*когнітивний компонент*) (0,897 при $p \leq 0,01$), складовими частинами *діяльнісного компонента*: умінням здійснювати «рефлексивний вихід» та зайняти рефлексивну позицію (0,782 при $p \leq 0,01$), самопізнанням внутрішніх психічних актів та станів (0,903 при $p \leq 0,01$), умінням сприймати та оцінювати свої взаємовідносини з іншими членами групи (0,520 при $p \leq 0,05$), умінням збирати і фіксувати інформацію про власні якості, характеристики, цінності та настанови, професійні дії, їхню ефективність на основі застосування різноманітних методів самодіагностики (0,603 при $p \leq 0,05$), умінням виділяти, аналізувати та співвідносити з предметною ситуацією свої власні способи дії (0,725 при $p \leq 0,01$); умінням виявляти можливі причини (зовнішні та внутрішні) особистісних та професійно-психологічних проблем і труднощів (0,803 при $p \leq 0,01$); умінням щодо здобуття засобів «побудови смислів» (0,778 при $p \leq 0,01$).

Виявлені значущі кореляційні зв'язки підтверджують робочу гіпотезу про те, що рефлексивність

психолога як структурно складне утворення визначається гармонійним розвитком когнітивного (рефлексивна компетентність), мотиваційного (рефлексивні якості) та діяльнісного компонентів (рефлексивні дії).

Проведений кореляційний аналіз також виявив найбільш розвинену систему зв'язків *системної рефлексії* з іншими змінними. Це свідчить про те, що розвинута системна рефлексія може виступати показником розвитку особистості психолога-консультанта.

Системна рефлексія виявляється найбільш об'ємною та багатогранною, хоча її здійснення є досить складним, саме вона дозволяє бачити як саму ситуацію взаємодії у всіх її аспектах, включаючи і полюс суб'єкта, і полюс об'єкта, так і альтернативні можливості. Для того щоб успішно вирішувати якесь завдання, треба бачити максимальну кількість її елементів. Дослідники [19; 20] наголошують на необхідності вирішення подвійного завдання співвіднесення для того, щоб бути самим собою: співвідноситися з іншими і співвідноситися з самим собою. Для цього потрібно спочатку побачити самого себе і скласти картину себе, що стає можливим завдяки певній внутрішній та зовнішній дистанції по відношенню до власних почуттів, рішень, дій. Ця можливість не реалізується автоматично, навіть людина з високим рівнем розвитку рефлексивності та здатності до самоідистанціювання не обов'язково виявляє цю здатність і може у конкретній ситуації діяти цілком машинально. В основі системної рефлексії лежить унікальна і досить рідкісна людська здатність дивитись на себе збоку. Подібне «вертикальне» розщеплення Я на образ себе, що описується через набір змістових атрибутів (Я-концепцію, або Я-образ), і внутрішній центр, що не має жодних описових характеристик, але наявність якого принципово важлива як передумова суб'єктності, активності, що ініціюється самим суб'єктом. Завдяки такому розщепленню (здатність самоідистанціювання) суб'єкт виявляється в змозі зайняти позицію по відношенню до самого себе та з неї здійснити дії по відношенню до самого себе.

Висновки і перспективи подальших розробок у даному напрямку. Здійснено теоретичний аналіз понять «рефлексія» та «рефлексивність». Розроблено структурну модель рефлексивності психолога-консультанта, яка містить когнітив-

ний (рефлексивна компетентність: рефлексивні знання, позиція, здатності), мотиваційний (рефлексивні якості: інтроспекція, системна рефлексія) та діяльнісний (рефлексивні дії: вирішення рефлексивних завдань, усвідомлення рефлексивної позиції та рефлексивних умінь) компоненти.

Емпірично досліджено особливості прояву рефлексивності психологів-консультантів. Вивчення когнітивного компонента засвідчило, що досліджувані психологи є компетентними фахівцями – за вибіркою переважає високий та середній рівні розвитку рефлексивності. Такі дані вказують на те, що респонденти замислюються над власною поточною діяльністю, досить часто звертаються до аналізу поточних та минулих подій і ситуацій; на планування своєї поведінки та діяльності, орієнтацію на майбутнє.

Дослідження мотиваційного компонента показало домінування в респондентів інтроспективного типу рефлексії, що свідчить про зацікавленість у пізнанні саме себе та пошук варіантів власного розвитку у подальшій професійній діяльності. Для значної кількості досліджуваних психологів характерна системна рефлексія: вони прагнуть до пізнання себе, навколишнього світу, аналізують власні дії, ситуації, відшукують альтернативи їх вирішення засобами професійної діяльності.

Вивчення діялісного компонента рефлексивності показало високий та достатній рівень розвиненості рефлексивних умінь, що свідчить про добрий професійний рівень фахівців.

Проведений кореляційний дозволив виявити систему взаємозв'язків між компонентами рефлексивності та підтвердити припущення про те, що рефлексивність психолога як структурно складне утворення визначається гармонійним розвитком когнітивного (рефлексивна компетентність), мотиваційного (рефлексивні якості) та діялісного компонентів (рефлексивні дії). Кореляційний аналіз також виявив найбільш розвинену систему зв'язків системної рефлексії з іншими змінними. Це свідчить про те, що розвинута системна рефлексія може виступати показником розвитку особистості психолога-консультанта.

Перспективним розвитком наукової проблематики надалі вбачаємо подальше вивчення особливостей прояву рефлексивності психологів-консультантів, розробку психодіагностичного інструментарію для її дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О.Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 8–11.
2. Заїка Є., Зімовін О. Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 90–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2014_2_9
3. Зімовін О.І., Заїка Є.В. Рефлексивність та рефлексія: співвідношення понять. *Вісн. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків, 2013. № 47. С. 65–71.

4. Іллющенко С.Ю. Психологічний зміст феномена рефлексії як властивості, процесу, стану. *Питання психології. Вісник Національного університету оборони України*. № 4(57) 2020. С. 32–43. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-57-4-32-43>
5. Котик І.О. Механізми рефлексії у процесі розвитку суб'єктності людини : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2004. 20 с.
6. Кутішенко В.П., Ставицька С.О. Рефлексія як метаздібність до вибудовування цілісності життя та успішності спілкування майбутніх фахівців. Актуальні проблеми психології. *Психологія обдарованості. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 6(15), 2019. С. 87–98.
7. Маскалева Л.А. Психолого-педагогічні умови розвитку рефлексивності майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2019. 218 с.
8. Мельничук І.Я. Формування рефлексивних механізмів цілеутворення в процесі розв'язання професійно-психологічних задач : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2001. 20 с.
9. Носко Л.А. Рефлексивність психолога: поняття та структура. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 3 до Вип. 36, Том III (19): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого- педагогічні читання». Київ : Гнозис, 2016. С. 166–173.
10. Павелків Р.В. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. *Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки*. 2019. Вип. 8. С. 84–98. DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-8\(37\)-84-98](https://doi.org/10.32405/2522-9931-8(37)-84-98)
11. Панок В.Г. До питання розробки алгоритмів діяльності практичних психологів. *Харківський осінній марафон психотехнологій (каталог психотехнологій; тези доповідей): матеріали III міжрегіональної наук.-практ. конф., м. Харків, 26 жовтня 2019 р. ХНПУ імені Г.С. Сковороди, м. Київ, Україна*. С. 179–181.
12. Пов'якель Н.І. Професіогенез мислення психолога-практика в системі вищої школи : монографія. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : НПУ імені Н.П. Драгоманова, 2008. 298 с.
13. Самойлова А.Г. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Запоріжжя, 2005. 19 с.
14. Смульсон М.Л. Структура інтелекту: Рефлексія та інтуїція. *Психологія* : зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2000. Вип. 11. С. 9–16.
15. Чепелева Н.В., Пов'якель Н.І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія: Збірник наукових праць*. 1998. Вип. III. С. 35–41.
16. Шапошникова Ю.Г. Психологічні особливості рефлексивних компонентів у професійному становленні практичного психолога : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2008. 239 с.
17. Шевченко Н.Ф. Структура и специфика функционирования профессионального сознания практического психолога. *Nauczyciel i szkoła*. 2016. № 1(59). С. 231–248.
18. Шевченко Н.Ф., Чепішко О.І. Професійна свідомість практикуючих психологів-початківців: специфіка розвитку. *Journal of Psychology Research*. Дніпро. Vol. 25(8). 2019. С. 97–106.
19. Nash C., MacPherson A.C., Collins D. Reflections on Reflection: Clarifying and Promoting Use in Experienced Coaches. *Front Psychol*. 2022 May 4;13:867720. doi: 10.3389/fpsyg.2022.867720.
20. Robson I. From Reflection to Reflexivity. *The Reflective Leader*. Emerald Publishing Limited, Bingley, 2022. pp. 47–68. URL: <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-554-520221003>

REFERENCES

1. Bondarenko O. F. (2003). Psykholohichni osoblyvosti suchasnoyi student·s'koyi molodi ta problemy profesiynoyi pidgotovky psykholohiv-praktykiv [Psychological peculiarities of modern student youth and problems of professional training of practicing psychologists]. *Praktychna psykholohiya ta sotsial'na robota – Practical Psychology and Social Work*. 4:8-11. [in Ukrainian].
2. Zayika YE., Zimovin O. (2014). Refleksyvnist' osobystosti yak predmet psykholohichnoho piznannya [Reflexivity of personality as a subject of psychological knowledge]. *Psykholohiya i suspil'stvo – Psychology and society*. 2: 90-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2014_2_9 [in Ukrainian].
3. Zimovin O. I., Zayika YE. V. (2013). Refleksyvnist' ta refleksiya: spivvidnoshennya ponyat' [Reflexivity and reflection: relationship of concepts]. *Visn. KHNPУ im. H. S. Skovorody – Bulletin KhNPУ named after H. S. Skovorody*. KH. 47:65-71. [in Ukrainian].
4. Illyushchenko S.YU. (2020). Psykholohichnyy zmist fenomena refleksiyi yak vlastyivosti, protsesu, stanu [The psychological content of the phenomenon of reflection as a property, process, state]. *Pytannya psykholohiyi. Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrayiny – Issues of psychology. Bulletin of the*

- National Defense University of Ukraine*. 4(57):32-43. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-57-4-32-43> [in Ukrainian].
5. Kotyk I. O. (2004). Mekhanizmy refleksiyi u protsesi rozvytku sub'yektnosti lyudyny [Mechanisms of reflection in the process of development of human subjectivity]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
 6. Kutishenko V.P., Stavtys'ka S.O. (2019). Refleksiya yak metazdibnist' do vybudovuvannya tsilisnosti zhyttya ta uspishnosti spilkuvannya maybutnikh fakhivtsiv [Reflection as a meta-ability to build integrity of life and successful communication of future specialists]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi. Psykholohiya obdarovanosti. Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny – Actual problems of psychology. Psychology of giftedness. Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 6(15): 87–98. [in Ukrainian].
 7. Maskaleva L. A. (2019). Psykholoho-pedahohichni umovy rozvytku refleksyvnosti maybutnikh psykholohiv [Psychological and pedagogical conditions for the development of reflexivity of future psychologists]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
 8. Mel'nychuk I. YA. (2001). Formuvannya refleksyvnykh mekhanizmv tsileutvorennya v protsesi rozv'yazannya profesiyno-psykholohichnykh zadach [Formation of reflexive mechanisms of goal formation in the process of solving professional and psychological problems]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
 9. Nosko L. A. (2016). Refleksyvnist' psykholoha: ponyattya ta struktura [Psychologist's reflexivity: concept and structure]. *Humanitarnyy visnyk DVNZ «Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody» – Humanitarian Bulletin of the Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda. Tematychnyy vypusk «Mizhnarodni Chelpaniv'ski psykholoho- pedahohichni chytannya»*. 36, III (19): 166-173. [in Ukrainian].
 10. Pavelkiv R. V. (2019). Refleksiya yak mekhanizm formuvannya indyvidual'noyi svidomosti ta diyal'nosti osobystosti [Reflection as a mechanism of formation of individual consciousness and personality activity]. *Visnyk pislyadyplomnoyi osvity – Bulletin of postgraduate education. Seriya : Sotsial'ni ta povedinkovi nauky*. 8:84-98. DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-8\(37\)-84-98](https://doi.org/10.32405/2522-9931-8(37)-84-98) [in Ukrainian].
 11. Panok V.H. (2019). Do pytannya rozrobky alhorytmiv diyal'nosti praktychnykh psykholohiv [To the issue of developing algorithms for the activities of practical psychologists]. *Kharkiv's'kyy osinniyy marafon psykhotekhnolohiy (kataloh psykhotekhnolohiy; tezy dopovidey) – Kharkiv autumn marathon of psychotechnologies (catalogue of psychotechnologies; theses of reports)*. Materialy III mizhrehional'noyi nauk.-prakt. konf. 179-181. [in Ukrainian].
 12. Pov'yakel' N. I. (2008). Profesiohenez myslennya psykholoha-praktyka v systemi vyshchoyi shkoly : monohrafiya [Professionalization of the thinking of a psychologist-practitioner in the higher school system: monograph]. Vyd. 2-he, vypr. i dopov. Kyiv [in Ukrainian].
 13. Samoylova A. H. (2005). Osoblyvosti formuvannya profesiynoyi svidomosti maybutnikh psykholohiv [Peculiarities of the formation of professional consciousness of future psychologists]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
 14. Smul'son M. L (2000). Struktura intelektu: Refleksiya ta intuyitsiya [The structure of intelligence: Reflection and intuition]. *Psykholohiya : zb. nauk. pr. NPU im. M. P. Drahomanova – Psychology: coll. of scientific works of NPU named after M. P. Drahomanov*. 11: 9-16. [in Ukrainian].
 15. Chepelyeva N.V., Pov'yakel' N.I. (1998). Teoretychne obruntuvannya modeli osobystosti praktychnoho psykholoha [Theoretical justification of the personality model of a practical psychologist]. *Psykholohiya : Zbirnyk naukovykh prats' – Psychology: coll. of scientific works*. III: 35–41. [in Ukrainian].
 16. Shaposhnykova YU. H. (2008). Psykholohichni osoblyvosti refleksyvnykh komponentiv u profesiynomu stanovlenni praktychnoho psykholoha [Psychological features of reflective components in the professional formation of a practical psychologist]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
 17. Shevchenko N.F. (2016). Struktura y spetsyfyka funktsyonyrovanyia professyonalnoho soznanyia praktycheskoho psykholoha [The structure and specificity of the functioning of the professional consciousness of a practical psychologist]. *Nauczyciel i szkoła*. 1(59), 231–248 [in Russian].
 18. Shevchenko N.F., Chepishko O.I. (2019). Profesiina svidomist praktykuiuchykh psykholohiv-pochatkiivtsiv: spetsyfika rozvytku. *Journal of Psychology Research*. 25 (8), 97–106 [in Ukrainian].
 19. Nash C, MacPherson AC, Collins D. Reflections on Reflection: Clarifying and Promoting Use in Experienced Coaches. *Front Psychol*. 2022 May 4;13:867720. doi: 10.3389/fpsyg.2022.867720.
 20. Robson, I. (2022), From Reflection to Reflexivity. *The Reflective Leader*. Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 47–68. <https://doi.org/10.1108/978-1-83982-554-520221003>